

ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОДІЯХ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ У XXI СТ.

HUMANITARIAN DIPLOMACY IN INTERNATIONAL INTERACTIONS: CONCEPTUAL-THEORETICAL FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION MECHANISMS IN THE 21ST CENTURY

Ільницька У.В.,

orcid.org/0000-0002-9103-3144

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Яремчук А.Р.,

orcid.org/0009-0000-5866-7041

аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті здійснено комплексний аналіз гуманітарної дипломатії, як багатовимірного феномена сучасних міжнародних взаємодій. На основі узагальнення сучасних підходів обґрунтовано, що гуманітарна дипломатія формується на перетині реалізації зовнішньої політики держав, діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій, практики застосування міжнародного гуманітарного права та забезпечення міжнародних стандартів прав людини. Розкрито еволюцію гуманітарної дипломатії від гуманітарної практики неурядової організації «Червоний хрест» щодо допомоги жертвам збройних конфліктів у другій половині XX ст. до трактування гуманітарної дипломатії як багатовимірного, універсального дипломатичного механізму реагування на широкий спектр сучасних безпечових викликів, кризових ситуацій, природних катастроф, стихійних лих, пандемій, масових міграцій початку XXI ст.

Проаналізовано основні підходи до дефініцій поняття «гуманітарна дипломатія» та з'ясовано співвідношення із суміжними категоріями – гуманітарною допомогою, гуманітарною інтервенцією, публічною дипломатією та концепцією «м'якої сили». Обґрунтовано, що гуманітарна дипломатія не зводиться до логістики допомоги чи гуманітарних операцій, а охоплює переговорний, дипломатичний, правозахисний та комунікативний виміри, спрямовані на створення політико-правових умов для надання допомоги і захисту уразливих груп населення. Виокремлено та охарактеризовано ключові суб'єкти гуманітарної дипломатії, розкрито специфіку їхньої взаємодії у багаторівневому гуманітарному просторі.

Досліджено основні механізми та інструменти реалізації гуманітарної дипломатії у XXI ст., зокрема, гуманітарні місії й операції, програми екстреної та посткризової допомоги, освітні й культурні проекти гуманітарного спрямування, а також спеціальні міжнародні механізми захисту прав людини. На прикладі гуманітарних практик європейських держав, Кувейту, ОАЕ, Швейцарії, Швеції, Туреччини, міжнародних організацій (ЄС, ООН тощо) продемонстровано потенціал та ресурс гуманітарної дипломатії як важливого інструмента у сучасних міжнародних взаємодіях. Окреслено ключові виклики й механізми ефективної реалізації гуманітарної дипломатії у XXI ст., охарактеризовано виклики, пов'язані з політизацією й конфронтацією інтересів при реалізації гуманітарних стратегій, зіткненням принципів гуманітарного права та національних інтересів. Обґрунтовано перспективи подальшого розвитку гуманітарної дипломатії, зокрема, у напрямі розширення системи інститутів, національних моделей, посилення взаємодії між суб'єктами та удосконалення форм та механізмів гуманітарних практик. Наголошено, що актуалізація гуманітарної дипломатії має особливе значення і для України в умовах триваючої російсько-української війни.

Ключові слова: гуманітарна дипломатія; міжнародні взаємодії; гуманітарна допомога; публічна дипломатія; м'яка сила; міжнародне гуманітарне право; права людини; міжнародний імідж держави.

The article provides a comprehensive analysis of humanitarian diplomacy as a multidimensional phenomenon in contemporary international interactions. Drawing on recent scholarly approaches, it demonstrates that humanitarian diplomacy emerges at the intersection of states' foreign policies, the activities of intergovernmental and non-governmental organizations, and the implementation of international humanitarian law and international human rights standards. The evolution of humanitarian diplomacy is traced from the predominantly "Red Cross-centred" practice of assisting victims of armed conflicts in the second half of the twentieth century to a complex instrument for responding to a wide range of crisis situations in the early twenty-first century, including wars, mass displacement, natural disasters, pandemics and other global challenges.

The article analyses the main approaches to defining the concept of "humanitarian diplomacy" and clarifies its relationship with related categories such as humanitarian assistance, humanitarian intervention, public diplomacy and the notion of soft power. It is argued that humanitarian diplomacy cannot be reduced either to the logistics of aid delivery or to coercive "humanitarian" operations; rather, it encompasses negotiation, advocacy and communicative dimensions aimed at creating political and legal conditions for the provision of assistance and the protection of vulnerable populations. The key actors of humanitarian diplomacy – states, international organizations, humanitarian institutions, non-governmental organizations and civil society networks – are identified and characterised, with particular attention to the specific features of their interaction within a multi-level humanitarian space.

The article examines the main mechanisms and instruments of humanitarian diplomacy in the twenty-first century, including humanitarian missions and operations, emergency and post-crisis assistance programmes, educational and cultural projects with a humanitarian focus, as well as specialised international mechanisms for the protection of human rights. Through case studies of Kuwait and the United Arab Emirates, Switzerland and Sweden, and the humanitarian policies of Turkey and the European Union, the paper highlights the potential of humanitarian diplomacy as an important tool for shaping a positive international image of states. At the same time, it identifies key challenges and limitations of humanitarian diplomacy, such as the politicisation of humanitarian access, tensions between humanitarian logic and national interests, fragmentation of efforts and resource gaps. The article outlines prospects for the further development of humanitarian diplomacy, in particular through the institutionalisation of national models, the strengthening of networked interaction among actors and the broadening of the thematic scope of humanitarian practices, which is of particular relevance for Ukraine under conditions of ongoing armed aggression.

Key words: humanitarian diplomacy; international interactions; humanitarian assistance; public diplomacy; soft power; international humanitarian law; human rights; international image of the state.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. гуманітарний вимір міжнародних взаємодій став ключовим чинником формування системи глобальної безпеки та стабільного розвитку. Повномасштабна війна росії проти України, регіональні конфлікти, природні та техногенні катастрофи, пандемія COVID-19 радикально загострили проблему захисту вразливих груп населення, забезпечення доступу до гуманітарної допомоги, дотримання стандартів міжнародного гуманітарного права та прав людини. За цих умов, гуманітарна дипломатія поступово трансформується із поняття політико-дипломатичного дискурсу у центр взаємодії та співпраці державних і недержавних акторів. Налагодження ефективних переговорів, комунікацій, консолідація і мобілізація суб'єктів міжнародних відносин у реалізації гуманітарних стратегій, забезпечення безперервного і безперешкодного доступу до територій з постраждалими під час воєнних конфліктів, надзвичайних ситуацій, криз, техногенних катастроф та організація безпечної присутності гуманітарних організацій, розглядаються як базові стратегічні цілі гуманітарної дипломатії [1, с. 43-45].

Водночас, попри очевидне зростання та розширення комунікаційного чинника практичної реалізації гуманітарної дипломатії, її концептуалізація та наукове обґрунтування залишаються у дискусійному вимірі. У науковому дискурсі наголошується, що поняття «гуманітарна дипломатія» з'явилося, порівняно, нещодавно і досі не має усталеного, загально визнаного визначення. Суперечливим та дискусійним є трактування змісту поняття гуманітарної дипломатії, межі та механізми її практичного застосування [1, с. 44-45; 2, с. 77-79]. Частина дослідників акцентує на зв'язку гуманітарної дипломатії з діяльністю неурядових організацій (Міжнародного комітету Червоного Хреста), інститутів, структур та органів міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ, Ради Європи); інші – на її трактуванні як інструменту та форми «м'якої сили», публічної, громадської дипломатії держав [1, с. 58-63; 2, с. 14-18].

Сучасні наукові підходи до трактування поняття засвідчують, що гуманітарна дипломатія одночасно виконує кілька функцій: сприяє реалі-

зації базових прав, свобод людини й гуманітарних стандартів, слугує каналом комунікації та взаємодії між державними та недержавними акторами, а також, використовується, як інструмент формування позитивного міжнародного іміджу та посилення впливу й суб'єктності держав [2, с. 14-18; 3, с. 91-95]. Водночас, на практиці, гуманітарна дипломатія часто стає центром конфронтації між політичними та національними інтересами доновів та універсальними гуманітарними цінностями. Український вимір реалізації гуманітарної дипломатії в умовах російсько-української війни демонструє ресурсний потенціал, а також обмеження і виклики у реалізації гуманітарних стратегій. З одного боку, гуманітарні ініціативи іноземних держав та міжнародних організацій стали важливим чинником підтримки України в умовах широкомасштабної агресії [4, с. 137-141]. З іншого боку, загострилися проблеми та суперечності між суб'єктами гуманітарних дипломатичних інституцій у сфері захисту прав військовополонених, постраждалих груп населення; звужився доступ гуманітарних місій для надання допомоги, посилювався політичний тиск, конфронтація інтересів, загострився брак ресурсів, виникли загрози безпеці персоналу гуманітарних інституцій [5, с. 385-388]. Це актуалізує проблему не лише нормативного регулювання, а й ефективної практичної реалізації стандартів і принципів гуманізму в умовах збройних конфліктів, криз, катастроф.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання концептуалізації та теоретико-методологічного осмислення гуманітарної дипломатії займає вагомe місце в сучасних українських дослідженнях. М. Окладна, Л. Перевалова та Ю. Генкул простежують історичну еволюцію гуманітарних практик – від діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста до сучасних гуманітарних операцій та підкреслюють роль міжнародних організацій у захисті вразливих груп населення [1, с. 32-37; 1, с. 43-47]. К. Вікторов, Я. Бажан та О. Ковтун аналізують еволюцію концепції гуманітарної дипломатії від другої половини ХІХ ст. до початку ХХІ ст., підкреслюючи зростання її значення як з політичних, так і з ціннісних міркувань [2, с. 11-18; 2, с. 77-83]. М. Коновалова,

виокремлює два провідні підходи до розуміння гуманітарної дипломатії: як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей і національних інтересів та як комунікативного механізму стимулювання гуманітарних дій і захисту прав людини [3, с. 91-95]. Практичний вимір гуманітарної дипломатії в зовнішній політиці держав репрезентує праця В. Климончука про гуманітарну дипломатію Кувейту та ОАЕ, як складову стратегій «м'якої сили» та формування позитивного міжнародного іміджу [4, с. 137-144]. Водночас, Ю. Гелемей, досліджуючи сферу захисту прав військовополонених у контексті війни проти України, акцентує на розриві між нормативно-правовими засадами міжнародного гуманітарного права та реальною практикою їх виконання, що виявляє суттєві обмеження для використання механізмів гуманітарної дипломатії [5, с. 31-36; 5, с. 385-388].

Виокремлення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз теоретико-методологічних підходів до трактування поняття гуманітарної дипломатії, засвідчує, що, попри зростання кількості наукових досліджень, недостатньо обґрунтовані та аргументовані концептуально-теоретичні засади гуманітарної дипломатії, відсутні дослідження ефективних механізмів та інструментів її реалізації у кризових ситуаціях XXI ст. Потребує глибокого наукового аналізу питання кореляції гуманітарної дипломатії з національними інтересами держав, дослідження її впливу на ефективність гуманітарних стратегій у захисті прав постраждалих категорій населення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування концептуально-теоретичних засад гуманітарної дипломатії та виокремлення ключових механізмів її реалізації у системі сучасних міжнародних взаємодій XXI ст. Для досягнення мети передбачено розв'язання таких завдань: проаналізувати основні підходи до визначення сутності поняття «гуманітарна дипломатія» та еволюцію її становлення; з'ясувати співвідношення гуманітарної дипломатії із суміжними категоріями; охарактеризувати коло суб'єктів, цілі, принципи та функції гуманітарної дипломатії; дослідити основні механізми та інструменти її практичної реалізації на прикладі вибраних кейсів; виявити ключові виклики та перспективи подальшого розвитку в умовах сучасних глобальних і регіональних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому дискурсі початку XXI ст. поняття «гуманітарна дипломатія» розглядається як багатовимірна категорія, що сформувалась на перетині міжнародного гуманітарного права, захисту прав людини, реалізації зовнішньополітичних інтересів держав та акторів світової політики, практики комунікативної і дипломатичної взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Дослідники

підкреслюють, що відсутність єдиного усталеного визначення гуманітарної дипломатії зумовлена різним трактуванням категорії, а також існуванням різних точок зору на механізми, інструменти та формати її реалізації: від класичної дипломатії до активної гуманітарно-правозахисної діяльності, комунікативної практики із залученням широкого кола як державних, так і недержавних акторів і суб'єктів міжнародних взаємодій [1, с. 43-49; 2, с. 77-79; 6, с. 14-23].

У сучасній літературі виокремлюється декілька наукових підходів до теоретичного осмислення поняття гуманітарної дипломатії. Згідно з державоцентричним (зовнішньополітичним) підходом гуманітарна дипломатія трактується як інструмент реалізації зовнішньої політики та просування національних інтересів, що спирається на ресурси «м'якої сили» – громадську гуманітарну дипломатію, гуманітарну допомогу, участь у врегулюванні конфліктів, підтримку постраждалих спільнот, реалізацію культурно-освітніх гуманітарних місій і програм тощо [2, с. 79-82; 4, с. 137-147]. У цьому випадку, гуманітарний вимір дипломатії розглядається як важлива складова формування позитивного міжнародного іміджу держави, розширення її політичного впливу через цілеспрямовану гуманітарну активність у регіонах стратегічного інтересу, що демонструє аналіз зовнішньої політики держав, зокрема, Кувейту, ОАЕ [4, с. 137-147].

Другий підхід до теоретичного обґрунтування гуманітарної дипломатії – інституційно-практичний, пов'язаний, насамперед, з діяльністю урядових і неурядових міжнародних організацій (Міжнародного комітету Червоного Хреста, ООН, ЄС Ради Європи, ОБСЄ) та інших акторів й недержавних суб'єктів міжнародних взаємодій. Гуманітарна дипломатія трактується, як сукупність дій усіх гуманітарних акторів, суб'єктів міжнародних відносин, інститутів громадянського суспільства у реалізації гуманітарних стратегій, спрямованих на надання гуманітарної допомоги постраждалим, організацію гуманітарних переговорів, моніторинг у кризових регіонах, ефективну реалізацію гуманітарних місій, програм для захисту прав і дотримання норм міжнародного гуманітарного права [1, с. 43-46; 2, с. 80-82]. В основі – акцент на активності усіх типів політичних лідерів, тісній співпраці різноманітних акторів міжнародних відносин, консолідації усіх інститутів та суб'єктів міжнародної політики діяти в інтересах уразливих груп населення з неухильним дотриманням гуманітарних принципів і стандартів міжнародного права [1, с. 45-47; 7, с. 143-147].

Згідно з комунікативно-гуманітарним підходом, гуманітарна дипломатія, трактується як особливий тип комунікацій, дипломатичних практик і взаємодій, покликаних стимулювати гуманітарну діяльність у захисті прав людини,

формування морально-етичних стандартів, утвердження принципів гуманізму. У такому вимірі гуманітарна дипломатія розглядається, як комунікативний механізм, що поєднує інтереси держав з універсальними гуманітарними цінностями з метою запобігання людським стражданням, подолання наслідків воєн, криз і катастроф [3, с. 92-94; 5, с. 385-387; 6, с. 19-23]. Українські науковці відзначають, що таке трактування гуманітарної дипломатії дозволяє врахувати зростаючу роль недержавних суб'єктів: міжнародних організацій, інститутів громадського суспільства, волонтерських мереж тощо. Комунікативно-гуманітарний підхід відображає спрямованість гуманітарної дипломатії на уникнення конфронтацій і суперечностей між національними інтересами та принципами міжнародного гуманітарного права [3, с. 93-95; 5, с. 387-389; 6, с. 19-23].

Узагальнюючи наведені підходи, доцільно констатувати, що сучасні дослідження дедалі частіше пропонують комплексне розуміння гуманітарної дипломатії, яке поєднує державоцентричний і гуманітарно-діяльнісний виміри. З одного боку, гуманітарна дипломатія залишається інструментом зовнішньої політики й іміджевого позиціонування держав, а з іншого – її зміст дедалі більше визначається практикою міждержавних взаємодій і комунікацій у захисті вразливих груп та постраждалих категорій населення; діяльністю урядових та неурядових міжнародних організацій, інститутів громадянського суспільства, недержавних акторів міжнародних відносин [2, с. 82-86; 4, с. 144-147; 7, с. 149-154]. Отже, гуманітарну дипломатію доцільно трактувати як специфічну форму дипломатичної діяльності, комунікацій і взаємодій державних і недержавних акторів, спрямовану на узгодження національних інтересів із стандартами міжнародного гуманітарного права, прав людини, яка здійснюється за допомогою механізмів переговорів, адвокації, консолідації та взаємодій між суб'єктами.

Друга половина XX ст. стала переломним етапом для інституціоналізації гуманітарного виміру міжнародних відносин. Саме в цей період було кодифіковано низку універсальних договорів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, що задали нові стандарти захисту цивільного населення та осіб, які не беруть участі у бойових діях [6, с. 29]. Ці документи закріпили за державами зобов'язання поважати, захищати й забезпечувати права людини, створивши правову основу, на якій надалі вибудовуватимуться гуманітарні практики та дипломатичні механізми реагування на кризи [6, с. 29-30].

Паралельно з формуванням правових і інституційних норм змінювалися форми та стратегії надання гуманітарної допомоги. Як зазначають К. Вікторов, Я. Бажан та О. Ковтун, упродовж

усього XX століття зміст гуманітарної дипломатії трансформувалася разом із еволюцією міжнародної системи: від класичних гуманітарних місій Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця до актуалізації фінансової, технічної, соціальної, політичної, наукової та культурно-освітньої, громадської дипломатії, як інструментів впливу у двосторонніх і багатосторонніх відносинах, взаємодіях та дипломатичних комунікаціях [2, с. 77-78; 2, с. 81-82]. В умовах «холодної війни» трактування гуманітарної дипломатії зумовлювалось ідеологічними суперечностями, що виявлялось у наданні гуманітарної допомоги з метою зміцнення політичних позицій окремих блоків [2, с. 81-82]. Завершення епохи біполярності та перехід до глобалізованої міжнародної системи наприкінці XX-поч. XX ст. зумовили нові гуманітарні виклики: масштабні природні катастрофи, техногенні аварії, пандемії, масові переміщення населення тощо [2, с. 81-82]. За таких обставин, гуманітарна дипломатія поступово виходить за межі міждержавних воєн, збройних конфліктів й охоплює ширший спектр проблем, криз, конфліктів, ситуацій надзвичайного характеру, де необхідні дипломатичні переговори для координації допомоги, узгодження міжнародно-правових режимів реагування, консолідації міжнародної спільноти.

На зламі XX-XXI ст. відбувається концептуалізація гуманітарної дипломатії як поняття, категорії та сфери практичної діяльності, комунікативних взаємодій. Українські дослідниці М. Окладна, Л. Перевалова та Ю. Генкул пов'язують появу терміна з практикою переговорів на початку 2000-х років, спрямованих на забезпечення гуманітарної допомоги в умовах збройних конфліктів і кризових ситуацій та на прагненні політичних лідерів діяти в інтересах уразливих груп населення [1, с. 44-45]. У зарубіжних дослідженнях цей процес відображений, зокрема, у праці Ф. Реньє, який трактує гуманітарну дипломатію як «емерджентне поняття», що актуалізується в діяльності гуманітарних організацій та потребує концептуального та правового уточнення [8, р. 1211-1214]. Початок XXI ст. позначений інституційним і географічним розширенням меж гуманітарної дипломатії. Держави, міжнародні організації та неурядові гуманітарні актори дедалі активніше використовують найрізноманітніші форми та механізми гуманітарної допомоги, захисту прав людини, підтримки біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також удосконалюють та розширюють формати реагування на пандемії та природні катастрофи [2, с. 82-83; 7, р. 143-147]. Як приклад, гуманітарна дипломатія Швейцарії та Швеції: активна допомога постраждалим, гуманітарна підтримка, захист прав людини, міжкультурний діалог, гуманітарні місії та проекти стали пріоритетними стратегіями «м'якої сили» цих держав.

Отже, від другої половини ХХ до перших десятиліть ХХІ ст. гуманітарна дипломатія еволюціонувала від формату гуманітарної допомоги жертвам збройних конфліктів до складного багатовимірного феномена, який поєднує правозахисний, комунікативно-інформаційний, гуманітарно-процесуальний та зовнішньополітичний виміри. Сучасний етап розвитку гуманітарної дипломатії характеризується, з одного боку, формуванням потужної нормативно-правової бази, розширення інституційних механізмів захисту прав людини, а з іншого – зростаючою залежністю політичних рішень у гуманітарній сфері від політичних інтересів держав і конкуренції різних моделей гуманітарної присутності у світовому просторі [1, с. 43-47; 2, с. 82-86; 6, с. 13-19].

У сучасній науковій літературі наголошується, що гуманітарна дипломатія сформувалася на ґрунті практики забезпечення гуманітарної допомоги в умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій [1, с. 43-49; 8, р. 1211-1237]. Проте, «гуманітарна допомога» і «гуманітарна дипломатія» не є тотожними поняттями. Гуманітарна допомога стосується, насамперед, змісту та форматів підтримки (кошти, фінансування, інвестиції, послуги, товари тощо), тоді як гуманітарна дипломатія охоплює політичні, правові, дипломатичні, інформаційно-комунікативні, переговорні механізми, спрямовані на активізацію міжнародних взаємодій, комунікацій, переговорів у реалізації гуманітарних місій, програм та проєктів, забезпеченні безперешкодного доступу до постраждалих, узгодження мандатів місій, погодження режимів безпеки, а також моніторинг виконання зобов'язань [1, с. 43-49; 5, с. 385-390]. Гуманітарна дипломатія реалізується у межах комунікативних практик і дипломатичних взаємодій усіх суб'єктів міжнародних відносин, урядових та неурядових акторів світового політичного процесу. У науковій думці чітко сформувалось розрізнення понять «гуманітарна дипломатія» та «гуманітарна інтервенція», які не є тотожними. Гуманітарна інтервенція, зазвичай, пов'язана із застосуванням або загрозою застосування військової сили під приводом захисту цивільного населення. На противагу цьому, гуманітарна дипломатія спирається на інструменти переконання, переговорів, правозахисної та експертної комунікації, не передбачає використання збройної сили й покликана мінімізувати політичну інструменталізацію гуманітарних мотивів [2, с. 77-86; 8, р. 1211-1237].

У багатьох наукових публікаціях гуманітарна дипломатія розглядається як специфічна форма публічної, громадської дипломатії та, одночасно, як інструмент «м'якої сили» держав. Як приклад, дипломати багатьох держав, зокрема, Кувейту й ОАЕ, участь у гуманітарних програмах, проєктах, місіях, підтримці вразливих груп населення

трактують як пріоритетний вимір зовнішньої політики держави та елемент формування позитивного іміджу [4, с. 137-147]. Українські дослідники, також, розглядають гуманітарну дипломатію як форму м'якої сили держави, що інтегрує культурно-гуманітарну взаємодію, захист прав і гідності людини, участь у миротворчих процесах, надання державної й волонтерської допомоги постраждалим [6, с. 9; 2, с. 82-86]. Наприклад, у зовнішній політиці Швейцарії та Швеції гуманітарна дипломатія трактується як один із ключових інструментів їхньої м'якої сили й позиціонування на міжнародній арені [7, р. 143-163]. Однак, варто наголосити, що попри іміджевий ефект, гуманітарна дипломатія не повинна зводитися до піару: її легітимність ґрунтується на дотриманні й реалізації гуманітарних принципів, консолідації й мобілізації міжнародної спільноти у наданні гуманітарної допомоги постраждалим [4, с. 140-144; 5, с. 385-390].

У контексті сучасних глобальних та регіональних викликів, загроз, конфліктів і криз, актуальними цілями гуманітарної дипломатії у ХХІ ст. є: захист життя, гідності та базових прав й потреб уразливих груп та категорій населення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; забезпечення безперешкодного, оперативного доступу гуманітарних акторів до постраждалих осіб і територій; координація, інтеграція й мобілізація ресурсів різних суб'єктів (держав, міжнародних організацій, НУО, місцевих громад) у наданні гуманітарної допомоги й підтримки у кризових ситуаціях; сприяння зростанню довіри до гуманітарних інституцій та підвищення ефективності їх діяльності у реалізації стандартів міжнародного гуманітарного права; інтеграція гуманітарного вектору у зовнішню політику сучасних держав без політизації гуманітарних цілей [1, с. 43-49; 2, с. 82-86; 8, р. 1211-1237].

Базовими принципами гуманітарної дипломатії, які визначають стратегії і форми її реалізації є: гуманність, неупередженість та недискримінація (орієнтація на потреби, а не на політичні чи етнічні інтереси), нейтральність і незалежність від конфліктуючих сторін, повага до міжнародного гуманітарного права [1, с. 46-49; 5, с. 385-388; 8, р. 1215-1220]. Актуальним в умовах сучасних безпекових викликів є принцип дотримання конфіденційності у переговорах, прозорості використання гуманітарних ресурсів та відповідальності за наслідки прийнятих рішень, особливо в умовах збройних конфліктів [5, с. 387-390; 7, р. 150-158].

Реалізація цілей і принципів гуманітарної дипломатії зумовлює чітке окреслення її функцій у сучасних міжнародних взаємодіях. По-перше, це переговорна й посередницька функція: налагодження діалогу між гуманітарними організаціями, державними органами, збройними формуван-

нями та місцевими громадами для забезпечення безпеки персоналу і безперешкодного доступу до постраждалих [1, с. 43-49; 8, р. 1211-1217]. По-друге, адвокаційна функція – впровадження гуманітарних принципів і аргументів у політичні рішення, норми і стандарти міжнародного гуманітарного права (зокрема, стандарти поводження з цивільним населенням і військовополоненими) [5, с. 385-390; 2, с. 82-86]. По-третє, координуюча та мобілізаційна функція, що полягає в інтеграції й консолідації зусиль держав, міжнародних організацій та неурядових акторів з метою реалізації гуманітарних програм, проєктів, місій, наданні допомоги вразливим групам населення [8, р. 1212-1216]. Важливою є комунікативно-іміджева функція: гуманітарна дипломатія сприяє формуванню образу держави чи організації, як відповідального та впливового суб'єкта міжнародних відносин [4, с. 137-144; 6, с. 9; 7, р. 143-151]. Отже, гуманітарна дипломатія є інтегруючим механізмом, синергією гуманітарної допомоги, громадської і публічної дипломатії, стратегій м'якої сили. Вона спирається на гуманітарні принципи й правові стандарти, але водночас інтегрована в ширші стратегії реалізації зовнішньої політики.

У сучасних міжнародних взаємодіях гуманітарна дипломатія реалізується як багаторівнева й багатосуб'єктна діяльність. До кола її ключових суб'єктів належать держави, міждержавні організації, неурядові міжнародні гуманітарні інституції, неурядові організації та інститути громадянського суспільства [1, с. 43-46; 2, с. 82-83; 6, с. 13-19]. Така синергія й консолідація акторів зумовлює потужний потенціал реагування на кризи, безпекі виклики та загрози.

Держави є базовими суб'єктами гуманітарної дипломатії, оскільки саме вони володіють політико-правовими повноваженнями укладати міжнародні договори, ухвалювати зовнішньополітичні рішення, спрямовувати фінансові ресурси та формувати мандати гуманітарних місій. Гуманітарна активність держав є інструментом реалізації їхніх зовнішньополітичних пріоритетів та формою реалізації стратегій «м'якої сили» [2, с. 82-86; 4, с. 137-144]. Приклад Кувейту та ОАЕ демонструє, що поєднання гуманітарних програм з іміджевими та регіональними інтересами держав посилює їх позиції на міжнародній арені [4, с. 137-147].

Міжнародні урядові організації (насамперед ООН і її спеціалізовані установи, регіональні організації ЄС, Рада Європи, ОБСЄ) відіграють координуючу та нормотворчу роль у реалізації гуманітарних програм, стратегій та місій. Міжнародні організації розробляють стандарти реагування на гуманітарні кризи, ухвалюють політичні рішення, формують та реалізують механізми моніторингу та звітності у сфері захисту прав людини

й міжнародного гуманітарного права, виступають медіаторами у переговорах щодо надання гуманітарної допомоги, розподілу ресурсів [2, с. 82-83; 6, с. 29-31]. Без участі міжнародних організацій гуманітарна дипломатія залишалася б фрагментарною та залежною від політичної волі та інтересів окремих держав [1, с. 46-47; 8, р. 1212-1216].

Особливе місце у реалізації гуманітарної дипломатії посідають неурядові міжнародні гуманітарні інституції (Міжнародний комітет Червоного Хреста, Лікарі без кордонів, структури Червоного Півмісяця, релігійні гуманітарні об'єднання (Карітас)), а також, структурні інститути урядових міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців тощо). Вони реалізують гуманітарні місії «на місцях», ведуть переговори про доступ до потерпілого населення, фіксують порушення міжнародного гуманітарного права, здійснюють адвокацію інтересів уразливих груп перед урядами й міжнародними органами [1, с. 43-49; 5, с. 385-388; 7, р. 150-158]. Саме ці актори найчастіше опиняються в ситуації зіткнення й конфронтації політичних інтересів, в умовах ескалації конфліктів й криз, реальних загроз життю та безпеці [5, с. 387-390].

Взаємодія між суб'єктами гуманітарної дипломатії має ієрархічний характер. З одного боку, гуманітарна дипломатія спирається на вертикальні нормативно-правові механізми – рішення ООН, директиви ЄС, двосторонні та багатосторонні міждержавні угоди щодо гуманітарної допомоги. З іншого – ефективність гуманітарних дій визначається горизонтальною координацією та взаємодією між акторами світової політики щодо обміну інформацією, узгодженням стандартів та уникненням дублювання програм гуманітарної допомоги [6, с. 19-23; 7, р. 150-158]. Саме в такому вимірі формується «спільнота практиків» ефективної гуманітарної дипломатії, про яку пише П. Реньє [8, р. 1211-1214].

У XXI ст. гуманітарна дипломатія реалізується через широкий спектр механізмів та інструментів, які умовно можна згрупувати у кілька блоків. По-перше, це гуманітарні місії та операції, що передбачають переговори, розгортання польових офісів, створення гуманітарних коридорів, організацію евакуації цивільних, забезпечення безпеки персоналу та логістики допомоги [1, с. 43-46; 5, с. 385-388; 8, р. 1215-1220].

По-друге, у широкому спектрі механізмів та інструментів реалізації гуманітарної дипломатії важливе місце посідають програми гуманітарної посткризової допомоги, які поєднують короткострокові заходи (екстрене забезпечення життєво необхідними товарами й послугами) з довгостроковими проєктами відбудови інфраструктури, підтримки систем охорони здоров'я, освіти, соціальної інтеграції постраждалих [2, с. 82-83;

4, с. 140-144; 6, с. 33-37]. Через ці інструменти гуманітарна дипломатія, фактично, перетинається з політикою розвитку, оскільки вимагає узгодження пріоритетів донорів і країн-реципієнтів.

По-третє, важливими інструментами у реалізації гуманітарної дипломатії є освітні та культурні проекти гуманітарного спрямування – стипендіальні програми для постраждалих від конфліктів, підтримка університетів та шкіл у зонах криз, культурні ініціативи, спрямовані на міжкультурний діалог і подолання наслідків насильства та психологічних травм. Такі форми гуманітарної присутності відіграють подвійну роль: з одного боку, сприяють відновленню людського потенціалу та соціальної структури суспільства, а з іншого – розширюють можливості публічної дипломатії й м'якої сили держав, які їх фінансують [4, с. 140-144; 7, р. 143-151; 6, с. 51-53].

По-четверте, інструментарієм гуманітарної дипломатії є спеціальні нормативно-правові механізми та інститути захисту прав людини: органи ООН, ЄС, міжнародні рішення та нормативно-правові акти у гуманітарній сфері, регіональні суди й комісії з прав людини, спеціальні доповідачі, інструменти звітності щодо дотримання гуманітарних зобов'язань [5, с. 385-390; 6, с. 29-31; 8, р. 1216-1220].

Суб'єктно-інституційна структура гуманітарної дипломатії у XXI ст. є поліцентричною: механізми та інструменти гуманітарної дипломатії ефективні лише за умов скоординованої взаємодії, співпраці та спільної практики цих суб'єктів, забезпечення пріоритету прав і гідності людини над вузькополітичними інтересами [1, с. 46-49; 2, с. 82-86; 7, р. 150-158].

Практичний вимір гуманітарної дипломатії простежуються на прикладі держав, які поєднують гуманітарну активність із довгостроковими стратегіями зовнішньої політики та публічної дипломатії. Дослідження В. Климончука демонструє як Кувейт та ОАЕ ефективно використовують гуманітарну дипломатію, як ключовий пріоритет та стратегію своєї зовнішньої політики, інструмент формування образу «відповідального донора» у регіоні Близького Сходу [4]. Інший кейс – гуманітарна дипломатія Швейцарії та Швеції. Як наголошують М. Ратайчак і Н. Брош, ці держави поєднують тривалу традицію підтримки міжнародного гуманітарного права, активну участь у посередництві та миротворчих процесах, а також масштабні програми допомоги й міжкультурного діалогу, що розглядаються як важливий інструмент їхньої «м'якої сили» [7]. На регіональному рівні прикладом реалізації гуманітарної дипломатії є політика Туреччини та Європейського Союзу щодо сирійських біженців (захист мільйонів сирійських біженців, міжнародні переговори, фінансування гуманітарних програм і проєктів, впровадження

візового режиму, контроль міграційних потоків) [11]. Реалізація гуманітарної дипломатії ЄС інтегрує механізми й форми гуманітарної допомоги та цивільного захисту, поєднує фінансування великомасштабних гуманітарних операцій з політичним й дипломатичним впливом на треті країни та міжнародні організації, зокрема для забезпечення дотримання норм й стандартів міжнародного гуманітарного права, захисту гуманітарного простору та усунення перешкод для доступу допомоги [10; 12]. Такий підхід посилює роль ЄС як глобального гуманітарного актора.

Наведені кейси засвідчують, що гуманітарна дипломатія може суттєво посилювати міжнародний імідж держав, здатних поєднувати захист прав людини, підтримку постраждалих і довгострокові стратегії розвитку. Водночас, вони виявляють і ключові виклики для гуманітарної дипломатії у XXI столітті. Зокрема: зростаючу політизацію гуманітарної дипломатії, обмеження доступу до надання гуманітарної допомоги постраждалим групам і категоріям населення. А. Де Лаурі наголошує, що гуманітарна дипломатія дедалі частіше здійснюється в контексті конкуренції донорів, жорстких режимів безпеки, неузгодженості законодавства, політизації інтересів [9]. Як приклад, гуманітарна дипломатія в Сирії, де виникають перешкоди з практичним втіленням гуманітарних принципів через обмеження доступу до постраждалих територій, залежність від політичних інтересів донорів та потребами постраждалих [5; 12]. Суттєвим обмеженням для ефективної реалізації гуманітарної дипломатії є конфронтація і суперечності між гуманітарними принципами й стандартами та національними інтересами держав. Аналіз діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста демонструє, що ефективні переговори щодо доступу до жертв конфліктів потребують довготривалих перемовин, відкритого діалогу, довіри, конфіденційності й суворого дотримання політики нейтральності [10]. Подібні ризики простежуються і в практиці окремих держав, де гуманітарні аргументи використовуються для легітимації гуманітарних інтервенцій чи посилення надмірного контролю над міграційними потоками [4; 11]. Гуманітарна дипломатія стикається з викликами у фінансуванні гуманітарних програм і проєктів та інвестуванні у розвиток гуманітарних інституцій [2; 9].

Попри зазначені виклики, варто наголосити на перспективах у розвитку гуманітарної дипломатії XXI ст. Йдеться про розширення системи інституційної системи гуманітарної дипломатії та стратегічність її векторів, ухвалення ефективних національних та регіональних рішень, впровадження інноваційних механізмів та форм, запобігання політизації гуманітарної дипломатії [7; 9]. У міжнародних відносинах зростає роль циф-

ровізації міжнародних гуманітарних взаємодій, що дозволяє краще координувати гуманітарні програми, враховувати локальний контекст і посилювати підзвітність та відповідальність [1; 8; 10]. Актуальним напрямом є розширення напрямів та сфер реалізації гуманітарної дипломатії від традиційного фокусу на збройних конфліктах до реагування на кліматичні катастрофи, пандемії, продовольчу та енергетичну небезпеку, що вимагає нових форматів переговорів, партнерств і механізмів превенції [2; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Гуманітарна дипломатія XXI ст. є багатовимірним феноменом, який формується на перетині зовнішньої політики держав, діяльності міжнародних організацій, гуманітарних інституцій та норм міжнародного гуманітарного права й прав людини. Вона еволюціонувала від прак-

тики допомоги жертвам воєн до розгалуженого інструмента реагування на максимально широкий спектр кризових ситуацій і викликів XXI ст.: від збройних конфліктів, екологічних катастроф, криз, пандемій, масових переміщень населення тощо. Гуманітарна дипломатія виступає переговорно-адвокаційним і комунікативним механізмом суб'єктів міжнародних відносин, спрямованим на створення політико-правових умов для захисту прав вразливих груп і постраждалих категорій. Подальші розвідки доцільно зосередити на поглибленому аналізі регіональних та національних моделей гуманітарної дипломатії, дослідженні ефективних механізмів її реалізації. В умовах сучасних безпекових викликів і загроз перспективним є дослідження становлення, реалізації та трансформації механізмів та форм гуманітарної дипломатії в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Окладна М. Г., Перевалова Л. В., Генкул Ю. В. Гуманітарна дипломатія: історія становлення та сучасність. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 43-49. URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Okladnaya_Perevalova_Genkul17.pdf
2. Вікторов К., Бажан Я., Ковтун О. Еволюція концепції та складові гуманітарної дипломатії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2021. Т. 24, № 7-8. С. 77-86. DOI: 10.15421/172180. URL: <https://doi.org/10.15421/172180>
3. Коновалова М. Сучасні підходи та межі гуманітарної дипломатії. *Grani*. 2024. Vol. 27, № 1. Р. 91-95. DOI: 10.15421/172412. URL: <https://doi.org/10.15421/172412>
4. Климончук В. Гуманітарна дипломатія як пріоритет зовнішньої політики Кувейту та ОАЕ. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 137-147. DOI: 10.29038/2524-2679-2022-03-137-147. URL: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-137-147>
5. Гелемей Ю. Недоліки «гуманітарної дипломатії» у сфері захисту військовополонених. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 4 (40). С. 385-402. DOI: 10.23939/law2023.40.385. URL: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.385>
6. Васковець О. В. Гуманітарна дипломатія та її роль у міжнародних відносинах: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2023. 77 с.
7. Ratajczak M., Broś N. Humanitarian Diplomacy: The Case of Switzerland and Sweden. *Politeja*. 2023. Vol. 20, No. 1(82). Р. 143-163. DOI: 10.12797/Politeja.20.2023.82.08. URL: <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.82.08>
8. Régnier P. The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition. *International Review of the Red Cross*. 2011. Vol. 93, No. 884. Р. 1211-1237. DOI: 10.1017/S1816383112000574. URL: <https://doi.org/10.1017/S1816383112000574>
9. De Lauri A. Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda. Bergen : Chr. Michelsen Institute, 2018. (CMI Brief 2018:4). URL: <https://www.cmi.no/publications/6536-humanitarian-diplomacy-a-new-research-agenda>
10. Harroff-Tavel M. The Humanitarian Diplomacy of the International Committee of the Red Cross. *Relations internationales*. 2005. No. 121. Р. 73-89. DOI: 10.3917/ri.121.0073. URL: http://www.cairn.info/article.php?ID_REVUE=RI&ID_NUMPUBLIE=RI_121&ID_ARTICLE=RI_121_0073
11. Sadık G., Zorba H. Humanitarian Diplomacy for Syrian Refugees and Turkey-EU Relations. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 2017. Vol. 3, No. 2. Р. 10-39. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gad/issue/45487/570920>
12. Leclerc G. Understanding EU humanitarian action. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2024. (EPRS Briefing, PE 767.183). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767183/EPRS_BRI\(2024\)767183_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767183/EPRS_BRI(2024)767183_EN.pdf)

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025